

ELECT projekti poliitikaülevaade inimkaubandus:

Psühholoogiline sund ja küsitlemine kriminaalmenetluses

Julia Korkman

INIMKAUBITSEJAD KASUTAVAD SAGELI manipulatsiooni, et kõita oma ohvreid nn „nähtamatute ahelatega”. Selliseid tihti peale peenekoelisemaid ja peamiselt ohvri kontrollimiseks ja manipuleerimiseks mõeldud psühholoogilisi vahendeid on kriminaalõigussüsteemis raske tuvastada ja tõendada. Teaduskirjanduses kirjeldatakse seda nähtust selliste terminitega nagu psühholoogiline sund, psühholoogiline kontroll ja sunniviisiline kontroll. Käesolevas lühiülevaates on peamiselt kasutatud mõistet psühholoogiline sund, mida võib sageli kohata just inimkaubandusalases kirjanduses. Siinkohal antakse ülevaade psühholoogilise sunni olemusest, viisidest kuidas sellist sunni inimkaubanduse kontekstis teadaolevalt kasutatakse ning kuidas võiksid menetlejad käsitleda psühholoogilist sunni kriminaalmenetluse läbiviimise raames.

Psühholoogiline sund kui nähtus

PSÜHHOLOOGILINE SUND ON oma olemuselt kontrolliv käitumine eesmärgiga muuta teisi endast sõltuvaks ja/või allutada neid oma tahtele kasutades selleks erinevaid käitumisviise nagu näiteks jättes nad igapäevategevustes ilma toetajate abist, jättes rahuldumata nende igapäevased põhivajadused ning kasutades vaimse või muu vägivalda vorme. Psühholoogilist sunni tuleb mõista osana järjepidevast tegevusahelast – see on kestav protsess, mitte üksikud eraldiseisvad juhtumid. Samuti tuleb sellise sunni järelemeid hinnata kogumis. See on kriminaalõigussüsteemis osalejatele raske ülesanne, sest tavapäraselt keskendutakse menetlustes üksikute konkreetsete tegude ja nende tagajärgede tuvastamisele. Psühholoogilise kontrolli saavutamiseks võidakse kasutada vägivalda, et hirmutada ohvreid sundimaks neid kuulekusele. Samas ei ole vägivald alati vajalik, et allutada ohver kurjategija tahtele. Erinevad vaimse vägivalda ja väärkohtlemise vormid, muuhulgas vägivaldaga ähvardamine (mis on suunatud ohvri, aga ka tema lähedaste vastu), võivad tekitada pideva hirmuseisundi, millest tingituna võib ohver muutuda üha abitumaks ja minetada võime iseseisvalt toimida.

PSÜHHOLOOGILINE KONTROLL VÕIB aset leida ka positiivse mõjutamise kaudu. Positiivsete ja negatiivsete suhtlusviiside varieerimine võib tihti peale olla kurjategija jaoks isegi tõhusam kui pelgalt negatiivsetele strateegiatele tugineda. Inimesed on oma loomult sotsiaalsed ja vajavad ühiskondlikku läbikäimist. Kui ainsaks inimkontaktiks on kurjategija, siis võib ohver üritada luua positiivset suhet temaga ja selle tulemusena tekibki juba tugevam emotsionaalne side kui ainult hirmul põhinev suhtlus seda võimaldaks. Ohver võib kurjategija suhtes tunda kiindumust või solidaarsust. Eelkirjeldatu on kaudselt seotud nähtusega, mida tuntakse ka „Stockholmi sündroomi” nime all, mis reeglina tähendab, et pantvangil võivad tekkida soojad tunded oma vangistajate vastu ja ta üritab nendega suhestuda. Taoline ohvriloolne käitumine ei peegelda suure tõenäosusega suhte positiivset ja vastastikust iseloomu, vaid kujutab endast pigem ratsionaalset ellujäämisstrateegiat.

Mida selline kontroll inimkaubanduse kontekstis tähendab?

KURJATEGIJA VÕIB ÜRITADA luua ohvriga suhet teeseldes kas sõpra/lähisuhte partnerit või võttes endale vanema rolli. Varasem haavatavus ja väärkohtlemise kogemus ning positiivsete ja usalduslike suhete puudumine on ohvri vaates riskitegurid – see on nähtus, mida tuntakse „trauma sideme“ (trauma bond) nime all. Selline ohvri ja kurjategija vaheline side võib neid kahte kõita tugevamini kui mistahes ohu või vägivalda ilmingud. Taoline „positiivne“ side võib algselt olla tingitud ellujäämisinstinktist, kuid ajapikku võib sellest välja areneda mõnevõrra keerukam suhtedünaamika. Suhteid, kus trauma side on oluliseks komponendiks iseloomustab reeglina võimu ebavõrdsus, positiivsete ja negatiivsete suhtemallide vahelduv kasutamine kurjategija poolt, ohvri tänulikkus positiivse suhtluskogemuse eest ning enesesüüdistamine negatiivse pärast, samuti kurjategija seisukohtade omaksvõtt ohvri poolt oma olukorra tajumisel.

OHVRITE ERALDAMINE SUURENDAB nende haavatavust kurjategija suhtes. Kuna nende igapäevased kokkupuuted teiste isikutega on väga minimaalsed, siis on nii ohvrite füüsiline vabadus kui ka sotsiaalne suhtlus piiratud ning nad muutuvad vägivalda toimepanijast üha sõltuvamaks. Isolatsioon võib tähendada ka muude kontaktide täielikku puudumist st välja arvatud kurjategija(d) või väärkohtlejad (nt seksi ostjad või muud kliendid) ja neid ümbritsevad kaaslased, kes on kurjategija(te) liitlased või muul moel ebausaldusväärsed ja sellest tulenevalt ei suuda pakkuda tõelist tuge ega eluterveid inimsuhteid. Tegelikuses piirab see ohvri võimalusi suhelda väljaspool kellegagi, kes ei ole seotud tema ärakasutamisega. Kurjategijad võivad kohaldada järgmisi piiranguid: nad sõidutavad isiklikult ohvrid neile vajalikesse kohtadesse, selleks et takistada viimaste vaba suhtlust; piirata nende ligipääsu sotsiaalmeediale, telefonidele või muudele suhtlusvahenditele; nad teevad kõik endast oleneva, et ohvritel puuduksid rahalised vahendid oma isiklike kulutuste eest tasumiseks.

KUNA OHVRID EI pruugi alati olla valmis infot avalikustama või olla koostööaltid oma mineviku tõttu, siis võib menetlejatele jääda ohvrite passiivsus arusaamatuks ja tingida nende survestamise, mis omakorda tekitab ohvrites täiendavat usaldamatust ja ebameeldivaid kogemusi menetlustoimingu läbiviijatega. Puutudes kokku võimalike inimkaubanduse ohvritega peaksid õiguskaitseorganite esindajad arvesse võtma ohvrid mõjutavaid taustategureid. Üks täiendav tegur, millega menetluse jooksul tuleks arvestada on asjaolu, et ohvrid võivad aduda iseenda ohvristamist teatud viibega ehk mitte alati ohvriks langemise algushetkest.

Psühholoogilist sündi võib esineda järgmisel kujul:

- **OHVRI** vajaduste eiramine muutes ta niiviisi kurjategija(te)st sõltuvaks
- **OHVRI** eraldamine ja tema eluterveid inimkontaktide piiramine
- **VAIMSE** vägivalda kasutamine nt alandamine ja ähvardamine
- **FÜÜSILISE** ja/või seksuaalse vägivalda kasutamine või sellega ähvardamine
- **POSTIIVSETE** ja negatiivsete käitumismallide vahelduv kasutamine

Inimkaubanduse ohvrite küsitlemine kriminaalmenetluses

INIMKAUBANDUSE OHVRID EI pruugi koheselt olla varmad infot avalikustama ja uurimisasutused võivad neid ka vahel ülemaara karmilt kohelda või nende juttu mitte uskuda, mis omakorda võib pärssida tulemusliku küsitluse jaoks vajaliku usaldussuhte tekkimist. Inimkaubanduse ohvrite küsitlemise tehnikaid on siiani vähe uuritud. Samas on teiste haavatavate gruppide küsitlemise tarbeks väljatöötatud veenvad meetodid ja seega on piisavalt alust uskuda, et ülekuulamisel saadud teabe kvaliteet sõltub suurel määral küsitaja poolt kasutatud tehnikatest.

ENNE TÄIENDAVID UURIMISTULEMUSI on soovitatav rakendada tõenduspõhiseid küsitlemise põhimõtteid lootuses, et tulevikus läbiviidavad uuringud annavad vastuse küsimusele, mil määral on antud tehnikaid võimalik kohaldada ja kohandada inimkaubandusjuhtumite uurimisel. Kuigi üldised põhimõtted nagu ohvrite lugupidav kohtlemine, usaldusliku suhte loomine, meenutustele tuginemine äratundmismälu asemel, mis võimaldab ohvritel anda ütlusi vaba jutustuse vormis,

kehtivad suuresti ka inimkaubandusjuhtumite puhul, siis tuleks teatud kontekstist tulenevaid eripärasid siiski tähele panna.

ÜKS OLULISEMAID TÕENDUSPÕHISE küsitlemise etappe on selle planeerimine ja ettevalmistus, mille käigus peaks küsitaja ennast kurssi viima ohvri taustaga, kahtlustuse üksikasjadega ja võimaluse korral ka sellega, kuidas ohver ise uurimisest aru saab. Küsitluse ettevalmistamisel tuleks arvestada ka võimaliku tõlkevajadusega ja tagada, et ohvrile omast dialekti oleks võimalik kasutada.

PROFESSIONAALNE TÕLK, EELISTATAVALT kohtus töötav tõlk, tuleb kaasata juba küsitluse kavandamise faasis. Ühise ettevalmistuse käigus vaadatakse läbi peamised arutlusele tulevad teemad, samuti võimalikud kommunikatsioonihäired (nt teatud terminite puudumine vastavas keeles) ja viisid, kuidas lahendada olukordi, mis võivad põhjustada vääritimõistmist.

Küsitlemise faasid

PALJUDE TEISTE KRIMINAALMENETLUSTEGA

võrreldes leiavad inimkaubandusjuhtumid aset just järjepidevate sündmuste ahelana või sarnaste sündmuste tulemusena. Kõik see mõjutab paljuski seda, kuidas läbielatut mäletatakse – kui ohver kogeb midagi korduvalt, siis võib neil olla raskusi üksikute sündmuste mäletamisega ja neil tekib teatud „harjumuspärane mälestus“ (script memory) ehk mälestus sellest, mis tavapärased antud olukorras juhtub. Küsitlemise käigus tuleb arvestada sellega, et kuigi menetluse huvides on koguda võimalikult palju teavet eraldi seisvate juhtumite kohta, siis inimlül on raskusi erinevatel ajahetkedel asetleidnud samalaadsete kogemuste eristamisega.

Soovitused korduvaid sündmusi puudutava küsitluse jaoks:

- 1. KASUTAGE** üldiseid küsimusi (nt Mis tavaliselt juhtub, kui....) JA suletud/spetsiifilisi küsimusi (nt Mis eile juhtus?), kuna see võimaldab erinevat tüüpi meenutusi
- 2. KÜSIGE**, kas midagi juhtus ainult üks kord või rohkem
- 3. NIMETAGE** konkreetseid episoodide (nt Jutusta mulle sellest, kui sa X-i küllastasid...)
- 4. KÜSIGE** konkreetsete episoodide kohta – kõige viimasena kogetu, kõige esimene ja see, mis kõige eredamalt meeles on
- 5. KÜSIGE** korduvate sündmuste kohta juba proovivestluse käigus (episoodilise mälu treenimine), seda meetodit soovitatakse eriti laste küsitamiseks.

Psühholoogilist sundi puudutava küsitluse teemad, millele tähelepanu pöörata

KUNA OHVRID EI pruugi aduda, et nende vabadust on piiratud, vaid neil on pigem mulje, et nad vabatahtlikult sõltuvad oma väärikohlest, ning neil on rangelt keelatud kasutada negatiivseid väljendeid oma olukorra kirjeldamisel menetlejatele, siis pole soovitatav neilt otse

küsida, kas neid on millekski „sunnitud“ või on nende tegevust kuidagi „piiratud“. Selle asemel võiks küsitlemisel esitada avatud küsimusi, et suurem osa intervjuueeritava-telt saadud teabest oleks kogutud selliselt, kus neil endil palutakse oma olukorda võimalikult täpselt kirjeldada.

Psühholoogilist sundi puudutav küsitlemine – teemad, mida käsitleda:

Kontroll/vabadus:

- **SÕBRAD**, suhted väljaspool kodu, suhtluskanalid
- **TELEFONI**, sotsiaalmeedia kasutamine (juurdepääs/teiste isikute juurdepääs)
- **PANGAKAARDID**, raha, töötasu, maksed
- **ASJAD**, mida tohid või ei tohi teha/ Mis oleks juhtunud, kui.....
- **MIDA** sa tegid siis, kui sul oli midagi vaja nt osta?

Võimalikult palju teavet igapäevaelu ja tüüpiliste päevade kohta. Tavapärased tegevused!

Elukorraldus (nt oma tuba, sanitaartingimused, toit)

Suhted:

- **SUHTED** kahtlusalusega/ sõpradega/ pereliikmetega
- **KÜSIMUSED** isikute kohta (nt Räägi mulle, kuidas te kohtusite); positiivsed/negatiivsed aspektid (nt Mis sulle tema juures meeldib/ei meeldi?)
- **KAS** on kedagi, keda sa usaldad? Kui sul tekivad probleemid, siis kellele sa nendest räägid?
- **KIRJELDA** ühte toredat päeva oma elus, aga ka häid ja halbu olukordi/ kogemusi

#ELECT THB

Enhanced Law Enforcement Cooperation and Training on Trafficking in Human Beings

PROJEKTI ELECT THB (Enhanced Law Enforcement Cooperation and Training on Trafficking in Human Beings – Tõhustatud õiguskaitsealane koostöö ja inimkaubanduse teemaline koolitus) eesmärk on tõhustada seksuaalse ja tööalase ärakasutamise eesmärgil toimuva inimkaubanduse tuvastamist ja uurimist ning tihendada koostööd õiguskaitseasutuste ja teiste peamiste osalejate vahel, et võidelda selle vastu Eestis, Lätis ning Soomes.

SEDA RAHASTATAKSE

Euroopa Liidu poliitisekoostöö, kuritegevuse tõkestamise ja selle vastu võitlemise ning kriisihõive rahastamisvahendist, toetuslepingu number 101021497.

VÄLJAANDE SISU esindab ainult autori seisukohti ja selle eest vastutab ainult tema. Euroopa Komisjon ei võta endale mingit vastutust selles sisalduva teabe kasutamise eest.

Allikad

Bassil, N. C. (2019). Coercive control in long term sex trafficking relationships: Using exhaustion to control victims. City University of New York John Jay College of Criminal Justice.

Brubacher, S. P., Powell, M. B., & Roberts, K. P. (2014). Recommendations for interviewing children about repeated experiences. Psychology, Public Policy, and Law.

Hagan, E., Raghavan, C. & Doychak, K. (2021). Functional isolation: Understanding Isolation in Trafficking Survivors. Sexual abuse.

Hopper, E., & Hidalgo, J. (2006). Invisible chains: Psychological coercion of human trafficking victims. Intercultural Hum. Rts. L. Rev. 1, 185.

Robinson, A. L., Myhill, A., & Wire, J. (2018). Practitioner (mis)understandings of coercive control in England and Wales. Criminology & Criminal Justice.

Lavoie, J., Dickerson, K. L., Redlich, A. D., & Quas, J. A. (2019). Overcoming disclosure reluctance in youth victims of sex trafficking: New directions for research, policy, and practice. Psychology, Public Policy, and Law.

"Mendez principles": Principles on effective interviewing for investigations and information gathering. May 2021.

Murphy, J. (2022). Combating the 'myth of physical restraint' in human trafficking and modern slavery trials heard in the Crown Court. The International Journal of Evidence & Proof.

Cordisco-Steele, L. (2019).: Adapted Forensic Interview Protocol for Children and Adolescents when Exploitation and/or Trafficking is Suspected. National Children's Advocacy Center.

Vredeveltdt, A., Given-Wilson, Z. & Memon, A. (2023). Culture, trauma, and memory in investigative interviews. Psychology, Crime & Law.

Wilson, L. (2020). Lost in interpretation: the function of role, question strategies, and emotion in interpreter-assisted investigative interviews. PhD thesis.